

Kazimierski, Józef

Wołomin na tle innych nowych miast podstołecznych w latach 1896-1919

Rocznik Mazowiecki 10, 43-52

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Józef Kazimierski

Wołomin na tle innych nowych miast podstołecznych w latach 1896-1919

W okresie zaborów mocarstwa sąsiednie, które doprowadziły do utraty niepodległości Polski, zgodnie prowadziły politykę antymiejską. Wynikało to z obawy przed na ogół patriotycznie nastawionym mieszczaństwem.

I tak, w zaborze pruskim wprowadzono nie pozbawiano praw miejskich żadnego miasta, ale też prawa takie otrzymały jedynie: Katowice (1867 r.), Chorzów (dawna Królewska Huta w 1869 r.) i Sopot (1902 r.). Na skutek takiej polityki powstały paradoksy, zresztą nie tylko w zaborze pruskim, lecz także i w pozostałych. Szczególnie było to widoczne na Górnym Śląsku, gdzie znajdowały się liczne ośrodki przemysłowe z wielotysięczną ludnością, nie posiadające praw miejskich.

W zaborze austriackim także nie znoszono formalnie miast, ale zaliczano je raz do miast, a innym razem do miasteczek. Niektóre spośród nich same traciły prawa miejskie i stawały się osadami lub po prostu wsiami. W rezultacie na tym obszarze w 1915 r. było 95 miast mniej niż w 1795 r. Natomiast nowego miasta nie utworzono żadnego.

Zdecydowanie antymiejską politykę stosowali Rosjanie w zaborze rosyjskim. Jedynie w czasie autonomii Królestwa Polskiego w latach 1815-1830, tj. do powstania listopadowego, redukcja miast następowała powoli. Prawa miejskie utraciło 30 miast, a nowych utworzono 15.

Natomiast po upadku powstania styczniowego redukcja liczby miast była w poważnym stopniu odwetem caratu za liczny udział ludności miejskiej w powstaniu. W 1869 r. aż 323 miasta pozbawiono praw miejskich. W tym 278 zamieniono na osady w gminach wiejskich i 45 stanowiących gminy. W okresie późniejszym dodatkowo pozbawiono praw miejskich: w 1883 r. Górę Kalwarię, a w 1888 r. Zawichost. Na obszarze zaboru rosyjskiego dopiero w XX w. 5 wsi awansowało do rangi miasteczka: Łapy (1903), Kamienna (1905), Krasnybór (1907), Ciechocinek (1908) i Ochota (1910). Natomiast utworzono tylko 2 miasta: Sosnowiec (1902 r.) i Puławy (1906 r.). Do 1915 r. miastami nie zostały miejscowości zurbanizowane z wielotysięczną ludnością. Należały do nich: Aleksandrów Kujawski, Dąbrowa Górnicza, Koluszki, Zawiercie, Żyrardów, Pruszków, Otwock, Wołomin i inne. Ta anomalia została usunięta dopiero po 1915 r.,

tj. po wycofaniu się wojsk rosyjskich wraz ze wszystkimi urządami i urzędnikami z terenu ówczesnego Królestwa Polskiego. Wprawdzie już wcześniej, wkrótce po wybuchu I wojny światowej, władze rosyjskie zaczęły zabiegać o poparcie ludności polskiej i czynić nadzieje na utworzenie autonomicznego Królestwa Polskiego. Tak więc w miastach, pozbawionych w zaborze rosyjskim samorządu, zezwolono, już 1 sierpnia 1914 r., na powoływanie komitetów obywatelskich, których zadaniem było lepsze zorganizowanie zaopatrzenia miast w artykuły żywnościowe pierwszej potrzeby.

1 VIII 1914 r. powstał Centralny Komitet Obywatelski w Warszawie, a 10 VIII 1914 r. pierwsza tego rodzaju placówka w Królestwie Polskim — na terenie Wołomina. Była to namiastka instytucji samorządu terytorialnego. Organem porządkowym Komitetu była powołana przez niego Straż Obywatelska. Instytucja ta założyła w Wołominie herbaciarnię, prowadziła opiekę zdrowotną, otworzyła szpital i ambulatorium, przeprowadziła masowe szczepienia przeciwko ospie, kontrolowała stan sanitarny sklepów spożywczych.

Komitetowi Obywatelskiemu w Wołominie przewodniczył K. H. Wojciechowski, właściciel ziemski, jego zastępcą był inżynier budowlany Mieczysław Czajkowski, sekretarzem — nauczyciel Jan Malinowski, skarbnikiem — Czesław Dąbrowski, właściciel apteki, a członkiem Komitetu — Wincenty Kowalski, mechanik. W Straży Obywatelskiej funkcję komendanta pełnił wymieniony w składzie Komitetu Mieczysław Czajkowski, a komisarzem był Wincenty Kowalski.

Podobny Powiatowy Komitet Obywatelski powstał w Radzyminie dopiero 21 IX 1914 r.

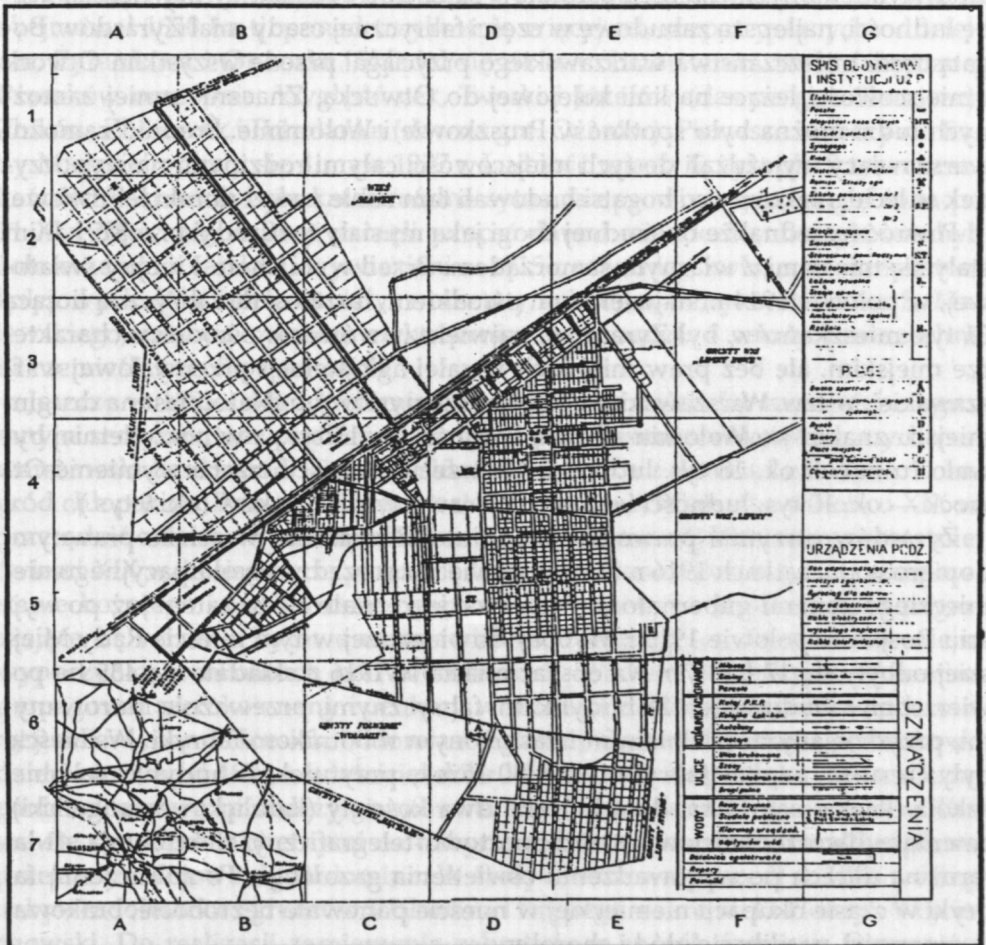
W innych ośrodkach miejskich, nie zawsze będących już miastami, a mianowicie w Otwocku, Pruszkowie i Żyrardowie, także funkcjonowały komitety obywatelskie. Były to, podobnie jak Wołomin, miejscowości o stosunkowo znacznej liczbie ludności, których rozwój był ściśle związany z Warszawą, Warszawskim Okręgiem Przemysłowym i Warszawskim Zespołem Miejskim. Nie miały one ani praw miejskich, ani też samorządu terytorialnego. Dwa ośrodki spośród nich (Otwock i Wołomin) były położone na wschód od Warszawy, a pozostałe dwa (Pruszków i Żyrardów) na zachód od Warszawy.

Cechą charakterystyczną omawianych ośrodków było położenie w odległości od 20 do 60 km od Warszawy, przy głównych liniach kolejowych, wychodzących i przychodzących do Warszawy. Chodzi tu o najstarszą kolej warszawsko-wiedeńską (Pruszków i Żyrardów), kolej petersburską lub wileńską (Wołomin) i nadwiślańską (Otwock). Wymienione ośrodki miały zatem wyjątkowo sprzyjające warunki rozwoju. Zostało to najlepiej wykorzystane na tych liniach kolejowych, które zbudowano najwcześniej. Linia zachodnia dość szybko uznana została za linię przemysłową. Ona przyczyniła się do rozwoju Żyrardowa wraz z największymi w Europie zakładami przemysłu lniarskiego. Przyczyniła się także do powstania i rozwoju Pruszkowa jako osady fabrycznej i równocześnie ośrodka lotniskowego, a z czasem i mieszkalnego dla Warszawy. Podobnie rozwijał się także Wołomin, przy powstałej 20 lat później kolei petersburskiej. Równocześnie jako ośrodek drobnego przemysłu oraz miejsce lotnisko-

PLAN MIASTA WOŁOMINA

SPORZĄDZONY WEDŁUG POSIADANYCH PLANÓW I DOKUMENTÓW W ROKU 1933.

ZEBRAŁ I ZŁOŻYŁ INŻYNIER MIEJSKI JAN MOKRZYCKI

- Jazteige Grenze des jüdischen Wohngebietes
- - - Abschnitt der neuen Grenze nach Ausdehnung des Grundbesitzes von Fr. Wozniak
- Abschnitt der neuen Grenze nach Ausdehnung des Grundbesitzes von Dr. Kłoszycki
- x Grundstück von Fr. Wozniak
- x Grundstück von Dr. Kłoszycki

Plan miasta Wołomina sporządzony według posiadanych planów i dokumentów w roku 1933. Zebrał i złożył inżynier miejski Jan Mokrzycki. Archiwum Państwowe m.st. Warszawy (dalej: APW), Oddział IV, k-369

wie i mieszkalne dla Warszawy, z czasem zwane „hotelem Warszawy”. Zupełnie inny charakter miał Otwock, odkryty dla Warszawy w końcu XIX w. po wybudowaniu kolei nadwiślańskiej, jako miejscowość letniskowa, a przede wszystkim uzdrowiskowa, ze względu na szczególne walory klimatyczne.

Słynne i szeroko były reklamowane „sosny otwockie”, które pomagały w leczeniu groźnej choroby jaką była gruźlica płuc od końca XIX do poł. XX w. Z czasem jednak i Otwock stał się również hotelem Warszawy i pozostał nim do dziś, podobnie zresztą jak Pruszków, Wołomin, a nawet odległy Żyrardów. Spośród wymienionych czterech ośrodków satelickich Warszawy największą liczbę ludności, najlepszą zabudowę w części fabrycznej osady miał Żyrardów. Bogatą część mieszczaństwa warszawskiego przyciągał przede wszystkim Otwock i miejscowości leżące na linii kolejowej do Otwocka. Znacznie mniej zamożnych ludzi można było spotkać w Pruszkowie i Wołominie. Średnio zamożni warszawiacy wyjeżdżali do tych miejscowości całymi rodzinami na wypoczynek w lecie, niektórzy co bogatsi budowali tam sobie nawet domki letniskowe.

Powróćmy jednakże do trudnej drogi jaką musiały te ośrodki przejść, zanim stały się miastami z własnym samorządem. Przed wybuchem I wojny światowej, w połowie 1914 r., największym ośrodkiem, dużą osadą fabryczną liczącą 31 tys. mieszkańców, był Żyrardów, największy wówczas ośrodek o charakterze miejskim, ale bez praw miejskich w całej aglomeracji przemysłowej warszawskiej, w tzw. Warszawskim Okręgu Przemysłowym. Natomiast na drugim miejscu znalazł się Wołomin z liczbą ludności ok. 13 tys., a w porze letniej bywało tu nawet ok. 18 tys. ludności. Na trzecim miejscu trzeba wymienić Otwock — ok. 10 tys. ludności i dopiero na czwartym Pruszków (ok. 9 tys.).

Żyrardów otrzymał prawa miejskie i został miastem, w sensie prawnym, dopiero w początkach 1916 r., na podstawie rozporządzenia okupacyjnego niemieckiego generał-gubernatora warszawskiego. Stało się to zatem już po wyjściu Rosjan w połowie 1915 r. Wybory do pierwszej w tym mieście Rady Miejskiej odbyły się 17 I 1917 r. Na obszar miasta w 1916 r. składało się 435 ha powierzchni, zabudowanej 128 budynkami fabrycznymi, przeważnie murowanymi, przydzielanymi wieloletnim i zasłużonym robotnikom fabryki. W mieście były: resursa, szpital fabryczny na 80 łóżek, przytułek, 2 budynki szkolne, szkoła tkacka, ochronka, dom kultury, dwa kościoły (katolicki i ewangelicki), cmentarz, dworzec kolejowy, urząd pocztowo-telegraficzny, elektrownia, 41 latarni na ulicach po wprowadzeniu oświetlenia gazowego. Po zniszczeniu fabryki w czasie okupacji niemieckiej w mieście panowało bezrobocie, brakowało żywności, nasiliły się głód i choroby.

Następnie prawa miejskie otrzymały równocześnie: Otwock i Pruszków, 9 XI 1916 r., na podstawie rozporządzenia Szefa Administracji Powiatu Warszawskiego. Fakt ten podano do wiadomości w formie obwieszczenia w „Gazecie Powiatowej dla Powiatu Warszawskiego” z 17 XII 1916 r. (nr 31, poz. 257). Wybory do Rady Miejskiej w Otwocku odbyły się 25 II 1917 r. Obszar nowo utworzonego miasta obejmował 960 mórg (537,6 ha); w tym było: 230 mórg pod zabudowaniami, podwórkami, ogrodami owocowymi, 320 mórg nieużytków i 410 łaśów. W mieście istniała szkoła początkowa (od 1905 r.), a w 1917 r. otwarto drugą. Uczęszczało do nich 130 dzieci. Poza tym było tu aż 10 szkół prywatnych. W mieście istniały: elektrownia, rzeźnia, filia pocztowa, 22 pensjonaty, 3 sanatoria oraz liczne drobne zakłady (135 żydowskich, 21 polskich i 1 niemiecki). I tu także

występowały braki w zaopatrzeniu, ludność głodowała i w poszukiwaniu żywności wędrowała do okolicznych wsi. Występowało to jednak w mniejszym stopniu niż w Żyrardowie, gdzie ludność, od paru pokoleń osiadła w mieście, utraciła w większym stopniu swoje związki z wsią.

Pruszków prawa miejskie otrzymał w tym dniu, co Otwock. Obszar miasta obejmował 1650 ha tj. ponad trzykrotnie więcej od, rozpatrywanych oddzielnie, Żyrardowa i Otwocka. Składał się na ten obszar teren osady fabrycznej Pruszków oraz wsie: Wyględówek, Tworki i Józefów (dawna gm. Skorosze), Żbików, Żbikówek i Pohulanka (dawna gm. Ożarów). Pierwsze wybory do Rady Miejskiej odbyły się 4 maja 1917 r. Ludność miasta liczyła ok. 9 tys. mieszkańców. W mieście była katastrofalna sytuacja aprowizacyjna, pogłębiona po 11 XI 1918 r., gdy z Rosji zaczęli wracać dawni mieszkańcy Pruszkowa, byli żołnierze armii carskiej i wywiezieni w 1915 r. robotnicy, zwłaszcza warsztatów kolejowych. W mieście istniały: warsztaty kolejowe, fabryka ołówków S. Majewskiego, rzeźnia miejska, elektrownia, betoniarnia, 4 szkoły powszechne i 2 rzemieślnicze, 2 przedszkola.

Jeszcze w 1895 r. wieś Wołomin, o której dwadzieścia lat wcześniej z ogromnym sentymentem pisał spędzający tu wielokrotnie wakacje znany literat warszawski Ferdynand Hoesick, składała się tylko z dworu i zaledwie 11 zagród chłopskich. Była tu już jednak stacja kolejowa. Miała ona w końcu XIX w. przesądzić o dalszym rozwoju Wołomina. Szybki rozwój Warszawy w ostatniej ćwierci XIX w. i osiągnięcie przez nią liczby 1 miliona mieszkańców oraz powstanie bogatego i średniozamożnego mieszczaństwa, a wreszcie stale pogarszające się warunki bytowe warszawiaków, zmuszały ich do szukania miejsc wypoczynku w okolicach podwarszawskich. Wartości rekreacyjne Wołomina propagował szeroko znany i ceniony w środowisku warszawskim wspomniany już Ferdynand Hoesick. Natomiast jego wuj, Gustaw Granzow, początkowo dzierżawca, a od 1895 r. właściciel dóbr Wołominek, rozpoczął z miejsca kampanię reklamową sprzedaży gruntów na place budowlane. Organizował w Warszawie spotkania z chętnymi na nabycie placów, a nawet oferował bezpłatne przejazdy kolejowe do Wołomina. W ślady Granzowa poszedł w 1896 r. drugi nabywca folwarku i gruntów Wołomina i Krępego — architekt Henryk Wojciechowski. Do realizacji zamierzenia zabrał się w sposób fachowy. Opracował plan zabudowy przestrzennej przyszłej osady fabrycznej z rynkiem położonym w centrum. Następnie wspólnie z kamienicznikiem warszawskim Herterem założył w 1898 r. cegielnię. Powstała spółka Wojciechowski-Herte zakładała wyrób 5 milionów cegieł rocznie. Inwestycja ta okazała się nie trafiona. Pokłady gliny były zbyt małe. Cegielnię zlikwidowano po kilku latach, a cegłę trzeba było sprowadzać z Grabia, Kobyłki, a nawet aż z Radzymina i okolicy.

Od początku XX w. rozpoczął się intensywny rozwój Wołomina jako osady fabrycznej. Dzięki dogodnemu położeniu kolejowemu, na porośłych sosnami piaszczystych wzgórzach Wołominka i pobliskiego Sławka, powstał ośrodek lotniskowy. Na rozparcelowanych działkach budowlanych zaczęli osiedlać się znani w środowisku warszawskim ludzie, których przyciągały dobre warunki

ekologiczne: suche, czyste i żywiczne powietrze oraz dogodne połączenia kolejowe z Warszawą. Osiedlił się tu znany geograf i publicysta Wacław Nałkowski, a bywali u niego m.in. Ludwik Krzywicki, Adolf Dygasiński, Xawery Dunikowski, Ignacy Radliński i inni. Osiedle letniskowe w Wołominie stało się bardzo szybko modne w środowisku warszawskim i tłumnie odwiedzane. Stało się ono również wkrótce źródłem utrzymania kupców i rzemieślników. Osiedli oni w przylegającym doń Wołominie. Szybko, bo już w 1902 r., uruchomiono tam pierwszą fabrykę. Była to wytwórnia łóżek żelaznych, położona w pobliżu stacji kolejowej. W 1905 r. powstała tu huta szkła „Wołomin” oraz jeszcze kilka większych i mniejszych zakładów przemysłowych, m.in. Specjalna Parowa Fabryka Różnych Lasek Spacerowych Jakuba Lejba Dajczgewanda, druga, mniejsza huta szkła oraz odlewnia i fabryka maszyn rolniczych Michała Kona. W rezultacie, w 1914 r. znajdowało się w Wołominie 7 większych zakładów przemysłowych, które zatrudniały ponad 1000 robotników. W tych także latach, przed I wojną światową, powstało w Wołominie wiele mniejszych zakładów pracy: krawieckie, szewskie, małe olejarnie, młyn parowy, garbarnia Pawła Cytowskiego. Służyły one zaspokajaniu potrzeb rynku lokalnego. Wzrastało zapotrzebowanie na siłę roboczą w Wołominie. Trzeba było zatrudniać ludność chłopską z okolicznych wsi. W rezultacie takie oddziaływanie Wołomina na okolicę spowodowało, że wraz z okolicą utworzył on jedną aglomerację typu miejskiego. Nie chciał tego widzieć tylko skostniały, antypolsko nastawiony rosyjski system administracyjny. Trzeba tu mocno podkreślić dwa główne czynniki miastotwórcze, jakimi były: kolej petersburska, stwarzająca dogodnie połączenie z Warszawą i szybko rozwijający się przemysł w ramach Warszawskiego Okręgu Przemysłowego, głównie szklarski i metalowy.

Teraz już niewiele brakowało do utworzenia miasta. Potrzebna była tylko dobra wola władz, a tej brakowało nie tylko w przypadku Wołomina, lecz także innych rozwijających się bardzo szybko miejscowości podwarszawskich, tj. Otwocka, Pruszkowa i Żyrardowa. Trzeba było czekać na stosowną okazję, która nastąpiła dopiero po wybuchu I wojny światowej.

Wówczas najpierw powołano w Wołominie 10 VIII 1914 r. wspomniany już Komitet Obywatelski ze Strażą Obywatelską. Był to początek samorządu terytorialnego. Miasto Wołomin przeżywało w tym czasie, podobnie jak i inne miasta podstołeczne oraz dalsze, łącznie z Warszawą, poważny kryzys. Ludność miasta spadła z ok. 13 tys. do ok. 4 tys. Miastu poważnie zagroziły: głód, brak opału i epidemie. Okupacyjne władze niemieckie zdecydowały się na pewne ustępstwa wobec ludności. Postanowiły dostosować podział administracyjny do stanu faktycznego.

W 1916 r. zdecydowano wydzielić osadę miejską Wołomin z gm. Ręczaje. W jej skład weszły rozparcelowane tereny folwarków: Wołomin, Wołominek i Lipiny.

Wówczas to Wołomin stał się faktycznie miastem. Zaczęto realizować plany Henryka Wojciechowskiego z 1896 r., kiedy to on właśnie, jako architekt i właściciel Wołomina, opracował pierwszy plan zabudowy przestrzennej przyszłej

osady fabrycznej wraz z rynkiem położonym w centrum. Zaczął wreszcie sprzedawać działki budowlane. Zaczęła się faktyczna budowa osady o charakterze miejskim. I tę datę, tj. 1896 r., można uznać za faktyczną datę powstania miasta, a drugą jest rok 1916, gdy z gminy Ręczaje wydzielono osadę miejską Wołomin. Natomiast w sensie prawnym datą powstania miasta jest dekret o samorządzie miejskim z 4 II 1919 r., podpisany przez Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego, prezydenta ministrów Ignacego Paderewskiego i ministra spraw wewnętrznych Stanisława Wojciechowskiego. Do wymienionego dekretu został załączony wykaz 150 miast, a wśród nich Wołomin znalazł się w kolejności alfabetycznej na 137 miejscu.

Wkrótce po tym, 23 III 1917 r., zwołano pierwsze ogólne zebranie nowo utworzonej osady miejskiej Wołomin. Zebraniu przewodniczył Józef Stroh-majer, burmistrz i równocześnie nowo wybrany komisarz osady. Na radnych większością głosów zostali wybrani: Bronisław Pawęczkowski, Paweł Cytowski — aptekarz, Czesław Dąbrowski — współwłaściciel fabryki, aptekarz — Jan Rebandel, kupiec — Szymon Donde i Lejba Burakowski — garbarz i kupiec. Natomiast zastępcami radnych obrano: Józefa Lewańskiego i Izraela Garfinkela — kupca.

W skład sześćoosobowej rady weszli zatem przedstawiciele miejscowego mieszczaństwa, zarówno Polacy, jak i Żydzi.

Następnie na kolejnych posiedzeniach w dniach: 28 marca, 13 kwietnia, 20 kwietnia, 29 kwietnia, 19 maja, 18 czerwca, 25 lipca, 12 listopada 1917 r. oraz na posiedzeniu Komisji Rozdzielczej zajmowano się ustaleniem budżetów: miesięcznego, a później rocznego na 1917 r., wyborem milicjantów, uregulowaniem obiegu korespondencji pomiędzy osadą a urzędem powiatowym warszawskim, sprawami aprowizacji osady jako jednym z najważniejszych wówczas problemów (mąka na wypiek chleba, kartofle, cukier, nafta), zwalczaniem epidemii tyfusu i sprawami sanitarnymi, przeniesieniem kancelarii komisarza osady do jednego z domów opuszczonych przez Rosjan, urządzeniem schroniska dla żebraków oraz zapewnieniem miastu oświetlenia elektrycznego.

Wówczas w osadzie było 14 piekarzy i 12 kupców, prowadzących sklepy spożywcze. Pierwszym przydzielano mąkę, a drugim cukier.

W dniu 30 X 1917 r. nastąpiła zmiana na stanowisku komisarza. Został nim Antoni Przygoda. Wówczas też podjęto na nowo starania zbudowania elektrowni w Wołominie.

Na posiedzeniu Rady osady Wołomin w dniu 3 VI 1918 r. zajmowano się m.in. sprawami budżetu i bezpieczeństwa osady. Zdecydowano także upoważnić komisarza do kupna materiału i sporządzenia dwóch chorągwi narodowych, w celu wywieszania ich w święta. Następnie na kolejnym posiedzeniu (20 VI 1918 r.) uznano, iż jedna szkoła w Wołominie jest niewystarczająca i zdecydowano otworzyć jeszcze dwie szkoły początkowe.

Wreszcie na posiedzeniu w dniu 24 XI 1918 r. w biurze wójta gminy, które odbyło się po rozbrojeniu, przez POW wraz z ludnością osady, załogi niemieckiej i po odzyskaniu niepodległości Polski, rozpatrywano sprawy zaistniałe

w nowej sytuacji. Były to m.in. odprawy dla byłego komisarza osady i jego zastępcy oraz problem zwrotu mąki zarekwirowanej w dniu 11 XI 1918 właścicielowi młyna. Zdecydowano także wówczas o sprawie podziału prac Zarządu Gminnego osady i udziału w niej przedstawicieli miejscowej ludności. Wołomin został zatem osadą gminną zaraz po 11 XI 1918 r. W zarządzie osady gminnej Wołomin utworzono cztery wydziały: żywnościowo-aprowizacyjny (posiedzenia raz w tygodniu) oraz szkolny, sanitarny i podatkowy (posiedzenia raz w miesiącu).

Miały nimi kierować cztery komisje: żywnościowa (8 osób), szkolna (6 osób), sanitarna (6 osób) i podatkowa (8 osób). Posiedzenia Rady planowano odbywać przynajmniej 2 razy w miesiącu.

Kolejna zasadnicza zmiana w historii osady Wołomin miała miejsce w dniu 4 II 1919 r. Wówczas Wołomin, na podstawie dekretu o samorządzie miejskim, został zaliczony do miast. W ten sposób zakończyła się długoletnia walka Wołomina o uzyskanie praw miejskich: od osady wiejskiej, poprzez osadę miejską, osadę gminną, do miasta Wołomin.

A jak do tego doszło. Otóż 1 II 1919 r. Prezydium Rady Ministrów skierowało do Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa uchwalony na posiedzeniu Rady Ministrów 30 I 1919 r. dekret o samorządzie miejskim, z prośbą o przedłożenie go Naczelnikowi Państwa do zatwierdzenia.

Wymieniony projekt został zatwierdzony przez Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego jego własnoręcznym podpisem oraz podpisem Ignacego Paderewskiego — Prezydenta Ministrów. Do przesłanego tekstu wprowadzono tylko dwie poprawki, a mianowicie: skreślono fragment „o tymczasowej ustawie”, a pozostawiano tylko „dekret o samorządzie miejskim” oraz zamiast daty 31 stycznia wpisano 4 lutego. Uczynił to, jak można sądzić po charakterze pisma, osobiście Józef Piłsudski. Do wymienionego dekretu załączono wykaz 150 miast z terenu Królestwa Polskiego, którym przywrócono lub nadano prawa miejskie. W wymienionym wykazie znajduje się Wołomin. Dekret po podpisaniu został przesłany 5 II 1919 r., przez Szefa Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa do Prezydium Rady Ministrów i opublikowany w „Dzienniku Praw” z 1919 r. nr 13 pod pozycją 140. Natomiast oryginał znajduje się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

9 III 1919 r. Rada Gminna gminy Wołomin zdecydowała przemianować na Radę Miejską miasta Wołomin skład obecnej Rady Gminnej i wprowadzić członków Rady Gminnej w czynności radnych miejskich i ich zastępców.

Dotychczasowy wójt gminy Wołomin — Józef Lewański — został wybrany pierwszym burmistrzem miasta Wołomin, podwójt — Władysław Tokarzewski — na ławnika i zastępcę burmistrza.

Czynności Rada Miejska Wołomina miała rozpocząć w nowym trybie, 15 III 1919 r.

Nadto na posiedzeniu 9 III 1919 r. zdecydowano:

1) przystąpić do Związku Miast Polskich. Wołomin miał reprezentować tam Mieczysław Czajkowski, radny, delegat do Sejmiku Powiatowego;

2) skierować do Konferencji Pokojowej w Paryżu apel o przyznanie Polsce wybrzeża bałtyckiego wraz z odwiecznym portem polskim Gdańskiem, Prusami Zachodnimi, polskimi powiatami Pomeranii, Warmią i południową częścią Prus Wschodnich.

Na posiedzeniu Rady Miejskiej 6 IV 1919 r. uchwalono, aby w skład miasta weszły miejscowości: Wołomin-Krępe, Wiktorija, Zosin, Henryków i Lipiny. Przedmieścia Wołomina miały obejmować: Wołomin-Las, Sosnówkę, Annapol i Helenów. W związku z powyższym postanowiono zwrócić się do ministerstwa o wydelegowanie techników do sporządzenia planu rozszerzenia miasta. Nadto postanowiono zwrócić się do ministerstwa o przeprowadzenie na koszt państwa przebudowy drogi z Marek do Wołomina, będącej w bardzo złym stanie.

Na następnych posiedzeniach Rady Miejskiej, podejmowano kolejne bardzo ważne uchwały, zmierzające do poprawy warunków życia i funkcjonowania nowo powstałego miasta. I tak: 29 VI 1919 r. postanowiono, m.in. rozwiązać problem oświetlenia elektrycznego miasta, oczyszczenia kanału odpływowego na ul. Długiej, rozwiązać problem szpitala dla Wołomina, który jest „największym i najliczebniejszym miastem w całym nowo utworzonym powiecie radzyminskim”. Planowano wstępnie szpital na 20 łóżek dla zakaźnie chorych.

Podczas posiedzenia Rady Miejskiej 25 VIII 1920 r. zajmowano się m.in. usunięciem strat spowodowanych wojną 1920 r. Na szczęście Wołomin nie poniósł tak dużych strat jak Radzymin, w którym były poważne kłopoty ze zorganizowaniem powiatu ze względu na brak odpowiedniego lokalu. Sytuację tę próbował wykorzystać Wołomin, proponując odpowiedni lokal dla starostwa w Wołominie. „Miasto Wołomin — argumentowano — posiada odpowiednie lokale i ludność liczebnie większą jak Radzymin. Ostatni ma charakter miasta rolniczego, Wołomin zaś o charakterze fabrycznym i przemysłowym ma szansę szybkiego rozwoju i zaludnienia”. Dodaje się jeszcze, iż umieszczenie starostwa w Wołominie spowodowałoby dalszy szybki rozwój miasta, a mieszkańcom, ze względu na centralne położenie Wołomina w powiecie, przeciętym wówczas linią kolejową, dałoby możliwość lepszego i szybszego komunikowania się. Miasto w tym czasie liczyło już 20 tys. mieszkańców. Na tym jednakże apetyty prężnego Wołomina nie kończyły się. 1 IX 1920 r. wysunięto jeszcze propozycję przeniesienia do Wołomina Sądu Pokoju z Tłuszczą, który był wsią. Podjęcie tej decyzji także uzasadniono dogodnym połączeniem kolejowym.

Na zakończenie kilka uwag o wyróżnikach Wołomina na tle innych nowo utworzonych miast w regionie podstołecznym u progu odzyskania niepodległości przez Polskę.

Wołomin był niewątpliwie najszybciej rozwijającym się ośrodkiem fabrycznym i wypoczynkowym w okręgu podstołecznym. W ciągu niespełna 20 lat (1896-1914) jego ludność wzrosła z paru tysięcy do 13 tys. mieszkańców (w okresie letnim nawet do 18 tys.). Z miasta i okolicy powstała jedna aglomeracja typu miejskiego. W 1914 r. większym ośrodkiem typu miejskiego w okręgu podstołecznym był jedynie Żyrardów z 31 tys. mieszkańców. Trzeba jednak

pamiętać, iż ten ośrodek przemysłowy powstał w 1830 r. i był zlokalizowany przy największym zakładzie przemysłu lniarskiego w Europie, zatrudniającym ok. 10 tys. robotników, zaplanowany i wybudowany przez właścicieli zakładów żyrdardowskich. Natomiast w Otwocku i Pruszkowie liczba ludności nie przekraczała 10 tys. mieszkańców.

Dopiero straty spowodowane działaniami w czasie I wojny światowej najboleśniej odczuł Wołomin, który dopiero w 1931 r. osiągnął liczbę ludności z 1914 r., tj. 13 tys. mieszkańców. Otwock wówczas prawie się podwoił (z ok. 8 tys. na 15 tys.), a Pruszków potroił (z ok. 8 tys. na 24 tys. mieszkańców). Stracił także na liczbie ludności Żyrardów (z 31 tys. na ok. 25 tys.). Wołomin zatem z drugiego co do liczby ludności miasta w regionie podstołęcznym w 1914 r., najdynamiczniej rozwijającego się, spadł w 1931 r. na ostatnią pozycję wśród czterech omawianych przeze mnie miast. Powody tego stanu były bardziej złożone i nie wynikały tylko ze strat spowodowanych wojną. To jednakże już inna sprawa, daleko wykraczająca poza temat mojego opracowania.

W opracowaniu wykorzystano następujące opracowania i źródła:

Dzieje Pruszkowa, pod red. A. Żarnowskiej, Warszawa 1983.

Dzieje Wołomina i okolic, pod red. L. Podhorodeckiego, Warszawa 1984.

Otwock 1407-1967, pod red. J. Kazimierskiego, Warszawa 1972.

Żyrardów 1829-1945, pod red. I. Pietrzak-Pawłowskiej, Warszawa 1980.

Akta Miasta Wołomina (1915-1950) przechowywane w Archiwum Państwowym w Nowym Dworze Mazowieckim — Oddział Archiwum Państwowego m.st. Warszawy.